

УДК 342.7

**ДОКТРИНАЛЬНІ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА
ЛЮДИНИ НА ТАЄМНИЦЮ ЛИСТУВАННЯ, ТЕЛЕФОННИХ
РОЗМОВ, ТЕЛЕГРАФНОЇ ТА ІНШОЇ КОРЕСПОНДЕНЦІЇ
ТА ЙОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ**

**DOCTRINAL RESEARCH OF CONSTITUTIONAL RIGHTS
ON THE SECRET OF CORRESPONDENCE, TELEPHONE
CONVERSATIONS, TELEGRAPH AND OTHER CORRESPONDENCE
AND ITS ENSURING IN UKRAINE**

Черевко М.О.,

*здобувач кафедри конституційного права та прав людини
Національної академії внутрішніх справ*

У статті досліджено основні доктринальні джерела наукових досліджень конституційного права людини на таємницю кореспонденції, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції та його забезпечення шляхом аналізу сучасного стану та перспективи їх розвитку в Україні.

Ключові слова: таємниця листування, таємниця телефонних розмов, таємниця кореспонденції, доктрина, доктринальні дослідження.

Постановка проблеми та її актуальність. Проблема забезпечення конституційного права людини на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (надалі – конституційного права людини на таємницю кореспонденції) в Україні стала предметом підвищеної уваги української спільноти на початку 2000-х років. Люди, отримавши більші можливості для спілкування між собою, стали менш захищеними від втручання третіх осіб в їх особисте життя та професійну діяльність.

Швидкий темп розвитку сфери надання послуг телекомунікацій та високий рівень спеціальних засобів, програмного забезпечення та технологій для зняття інформації з каналів зв'язку значно випереджує темп адаптації правового закріплення забезпечення конституційного права людини на таємницю в Україні. Поділяємо думку

М.В. Савчина про те, що конституційна доктрина – це, насамперед, певна інтелектуальна спадщина, яка покладена в основу законодавства та судової практики, що набуває якостей джерела права [11, с. 97–98]. На моє переконання, підґрунтям для розробки та прийняття необхідних та дієвих нормативно-правових актів задля забезпеченням таємниці кореспонденції в Україні, є наукова доктрина. Особливо актуальним постає питання аналізу сучасного стану доктринальних досліджень у сфері таємниці кореспонденції задля побудови перспектив втілення наукових досліджень у практичну правову діяльність через закони в майбутньому.

Аналіз досліджень та публікацій. Дослідженню конституційного права людини на таємницю кореспонденції присвячені праці українських та зарубіжних науковців, таких як Г.А. Алібаєва [7], А.В. Бурилов [5], Ю.М. Гроше-

вий [6], С.К. Жетпісов [7], В.А. Жилкін [8], О.В. Пушкіна [10], А.В. Самотуга [12], Н.В. Токар [13], Н.В. Устименко [14], Г.В. Шагара [15], О.Г. Шило [6] та інші. Їх можна охарактеризувати лише як фрагментарні, та такі, що не вирішують проблему забезпечення конституційного права людини на таємницю кореспонденції в Україні в цілому.

Мета статті полягає у дослідженні основних наукових джерел доктринальних досліджень конституційного права людини на таємницю кореспонденції та його забезпечення в Україні. А отже, для досягнення мети необхідно виконати такі завдання: здійснення аналізу сучасного стану наукової доктрини конституційного права людини на таємницю кореспонденції в Україні, дослідження наукових поглядів зарубіжних вчених (для порівняння) та прогнозування перспектив розвитку напрямів доктринальних досліджень у майбутньому.

Виклад основного матеріалу. Правове закріплення права людини на таємницю кореспонденції в Україні на найвищому, конституційному рівні, відбулося лише наприкінці 20-х років ХХ століття (п. 16 розділ II Конституції Української Народної Республіки 1918 р.), хоча передумови його визнання державою були сформовані набагато раніше [2].

Забезпечення таємниці кореспонденції в різні історичні епохи державною владою розумілося по-різному. Випадки перлюстрації, як правило, знаходили своє місце під час спілкування між високопосадовцями та особами, які мали безпосередній вплив на формування політики в державі та формування настроїв суспільства в цілому.

При радянській владі в Україні забезпечення конституційного права людини на таємницю листування почалося з 1937 р., а з 1978 р. і на таємницю телефонних розмов. Воно носило лише декларативний характер, а тому науковці радянських часів намагалися

зосереджувати свою увагу, як правило, на інших проблемах, які жодним чином не могли загрожувати тоталітарній владі, оскільки перлюстрація і надалі залишалася основним інструментом маніпуляцій та тиску [3, с. 4].

Поновлення української державності в 1991 р. обумовило необхідність здійснення в Україні кардинальних демократичних перетворень та запровадження у вітчизняну державно-правову практику загальноновизнаних надбань сучасної теорії конституціоналізму [8, с. 3]. «Французька модель» європейського конституціоналізму, положення ст. 12 Загальної декларації із прав людини (1948 р.) та ст. 17 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (1966 р.), значно вплинули на розробку проекту та прийняття в подальшому положення чинної на сьогодні ст. 31 Конституції України (1996 р.) (право людини на таємницю кореспонденції) та значно розширило його у порівнянні із положеннями ст. 127 Конституції УРСР (1937 р.) та ст. 54 Конституції УРСР (1978 р.) [1, с. 3, 4].

Беззаперечно завдяки науковим дослідженням українських вчених у період «сталого» (1996-2004 рр.) та «міжмайданного» конституціоналізму (2004-2014 рр.), законодавцями також було удосконалено юридичний механізм реалізації гарантії таємниці кореспонденції через притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності. Так, положення ст. 131 Кримінального кодексу УРСР 1960 р. (чинного з 1991 і до 2001 р.) замінено на ст. 163 Кримінального кодексу України, 2001 р.). Удосконалено юридичний механізм «законного обмеження» таємниці кореспонденції в процесі кримінального провадження державними правоохоронними органами (ст. 14-1, ст. 187, 181-1 КПК України, 1961 р. зі змінами (чинний з 1991 по 2012 р.) замінено на ст. 14, абз. 2 ч. 4 ст. 258, ст. 261-266 КПК України, 2012 р. зі змінами (чинний з 2013 р. і до сьогодні).

Прикладом такого доктринального дослідження є наукова стаття Ю.М. Грошевого та О.Г. Шила. «Забезпечення права на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції при проведенні досудового розслідування злочинів», у якій автори проводять поглиблений аналіз обраної проблеми та доходять висновків про існування необхідності вдосконалення механізму забезпечення досліджуваного права у сфері кримінального судочинства при застосуванні слідчих дій у вигляді зняття інформації з каналів зв'язку та накладення арешту на кореспонденцію [6, с. 158–167].

Не менш важливим кроком в українському законотворенні, не без участі науковців, стало закріплення реалізації конституційного права на таємницю кореспонденції в цивільному законодавстві, а саме через утвердження права на таємницю кореспонденції в ст. 270, 306 ЦК України (2003 р.) як одного із видів особистих немайнових прав людини. Прикладом доктринальних досліджень є дисертаційне дослідження Н.В. Устименко на тему: «Таємниці особистого життя людини та їх цивільно-правова охорона», який розробив комплексний підхід до аналізу правової природи, специфіки правового регулювання особистих немайнових прав людини, не пов'язаних із майновими, в тому числі і права людини на таємницю кореспонденції [14, с. 5]. Автор, досліджуючи поняття «таємниці особистого життя людини» та видів таємниць особистого життя людини, надає характеристику правовому режиму таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції на підставі аналізу чинного законодавства України та міжнародно-правового законодавства. Н.В. Устименко переконаний, що особисте спілкування людей за допомогою послуг підприємств зв'язку є одним із важливих елементів їх особистого життя, а тому охороні недоторканності

засобів особистого спілкування в теорії і на практиці необхідно приділяти багато уваги.

Варто зауважити, що на сьогодні серед науковців відсутня єдина точка зору щодо власне самої концепції правової природи конституційного права людини на таємницю кореспонденції. Щодо неоднозначності розуміння його змісту відстоює власну наукову позицію Н.В. Токар у науковій статті «Право на таємницю кореспонденції і телефонних розмов як самостійне право людини: обґрунтування наукової концепції». Автор, дослідивши причини існування дуалізму концепції «особистісного» та концепції «самостійного права», серед причин виокремила особливості міжнародно-правової регламентації права на таємницю кореспонденції і телефонних розмов та їх історичну обумовленість [13, с. 216–226]. Автор доходить висновку, що на сьогодні в наукових джерелах застосовуються дві протилежні концепції розуміння досліджуваного права, суттю яких є розуміння названого права як складової права на недоторканість приватного життя та звуження його призначення охороною відомостей щодо особистого та сімейного життя особи; визнання самостійного значення цього права та його поширення на більшу сферу суспільних відносин, відповідно до чого охорона особистого життя є лише одним із його проявів.

Варто зауважити, що основним ядром доктринальних досліджень конституційного права людини на таємницю кореспонденції можна назвати праці українських науковців-конституціоналістів, серед яких О.В. Пушкіна та А.В. Самотуга. Проблема забезпечення конституційного права людини на таємницю кореспонденції розглядається мною лише побіжно, та в розрізі системи конституційних прав людини в цілому.

Так, О.В. Пушкіна (дисертація на здобуття наукового ступеня доктора

юридичних наук «Конституційний механізм забезпечення прав людини і громадянина в Україні: проблеми теорії і практики») переконана, що нагальною потребою сьогодення в Україні є не лише вдосконалення діяльності окремих органів державної влади як активного учасника конституційного механізму забезпечення прав людини і громадянина в Україні, а й сприяння розвитку громадянського суспільства (неурядових правозахисних організацій, асоціацій громадян та громадських союзів) [10, с. 8].

Не менш важливим внеском у доктрину конституційного права людини на таємницю кореспонденції є дисертаційне дослідження А.В. Самогути, який у дисертації «Особисті права і свободи людини у США та їх захист поліцією», провівши комплексний науковий аналіз теоретичних і нормативних аспектів становлення, розвитку та функціонування конституційного інституту особистих прав і свобод людини у США, зауважив особливу роль поліції в їх захисті [12, с. 4]. Автор запропонував вдосконалити чинне законодавство у сфері нормативно-правового регулювання зазначеного інституту та використати досвід поліції США в діяльності органів системи МВС України.

Окремим важливим блоком доктринальних джерел є дисертації та наукові статті зарубіжних науковців. Позитивним досвідом для вдосконалення правового закріплення права людини на таємницю кореспонденції та телефонних розмов можуть бути результати дослідження зарубіжного науковця А.В. Бурилова (РФ), який у дисертаційному дослідженні на здобуття наукового ступеня юридичних наук «Право на таємницю листування, телефонних розмов, поштових, телеграфних і інших повідомлень в РФ: конституційно-правовий аналіз» розглянув зміст та запропонував авторське розуміння дефініції «конституційного права кожної людини

на таємницю листування, телефонних переговорів, поштових, телеграфних та інших повідомлень», в тому числі і у його співвідношенні з законодавчим поняттям «таємниця зв'язку» [5, с. 3]. Також автором проведено аналіз конституційно-правових підстав і умов обмеження конституційного права в РФ, США, Великобританії, Німеччини, Франції, Королівства Іспанії, Швейцарської Конфедерації та Королівства Нідерландів та запропоновано зміни до чинного російського законодавства.

Також можуть бути взяті до уваги наукові здобутки зарубіжного науковця Г.В. Шагари (РФ), який у дисертаційному дослідженні на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук «Конституційне право громадян на таємницю листування, телефонних розмов і його обмеження кримінально процесуальними засобами» розкрив сутність та роль конституційного права на таємницю телефонних розмов та визначив правові підстави його обмеження кримінально-процесуальними засобами [15, с. 4]. Автором проаналізовано законодавчий механізм захисту конституційного права людини від такого обмеження з урахуванням судової практики прийняття рішень про проведення слідчих дій та доповідей Уповноваженого з прав людини в РФ та акцентовано увагу на ролі міжнародного законодавства та вимог права європейського співтовариства в забезпеченні гарантій прав на таємницю телефонних переговорів для РФ.

Власної наукової позиції притримується В.О. Жилкін (Латвія) у науковій статті «Перспективи і шляхи вирішення проблеми дотримання права на таємницю кореспонденції в контексті боротьби зі злочинністю в Фінляндії». Автор, проаналізувавши правове закріплення права людини на таємницю кореспонденції та телефонних розмов у Фінляндії, переконаний, що в цілому воно відповідає конвенції та прин-

ципам, встановленим прецедентною практикою Європейського Суду з прав людини, проте національна безпека, боротьба зі злочинністю і міжнародним тероризмом потребує окремих змін до законодавства [8, с. 92–97]. В.О. Жилкін наголошує, що відсутність єдиного розуміння визначення «тероризм» на міжнародному рівні ускладнює перемовини про «кібертероризм» як про явище, криміналізація якого необхідна як універсальна для міжнародного суспільства. Повністю погоджуємося із пропозицією зазначеного автора про те, що зміни до законодавства повинні вміщувати чіткі правила з метою забезпечення безпеки громадян, адекватне визначення обставин і умов, за яких державна влада уповноважена приймати примусові заходи.

Наріжним каменем сучасної демократії є інститут недоторканності приватного життя, а його центральним елементом – конфіденційне спілкування з іншими людьми із використанням засобів особистого спілкування визначили зарубіжні науковці С.К. Жетпісов та Г.А. Алібаєва (Республіка Казахстан) у науковій статті «Приватне життя і інформаційні технології: досвід сучасного правового регулювання» [7, с. 123–128]. Ґрунтуючись на результатах аналізу правового регулювання забезпечення таємниці кореспонденції, науковці дійшли висновку про відсутність обов'язкового судового контролю в Республіці Казахстан за обмеженням недоторканості приватного життя. Враховуючи позитивний зарубіжний досвід, С.К. Жетпісов та Г.А. Алібаєва пропонують удосконалити механізм забезпечення конституційного права на таємницю кореспонденції та приділити більше уваги використанню персональних карток та досьє, біометрії, контролю за комунікаціями (телефонних розмов, телефонних та телефаксних повідомлень), переходу повідомлень інтернет і електронної пошти та відеоспостереженню.

Отже, в наукових статтях зарубіжних науковців висвітлено аналогічний як і в Україні, ряд проблем, пов'язаних із правом людини на таємницю кореспонденції та його забезпеченням, серед яких, наприклад, розуміння правової природи змісту основних понять, генезу виникнення та розвитку права людини на таємницю кореспонденції, його правове закріплення в національному законодавстві тієї чи іншої зарубіжної держави та гармонізація з міжнародним законодавством.

Висновки. Підсумовуючи результати аналізу доктринальних досліджень конституційного права людини на таємницю кореспонденції та його забезпечення в Україні, доходимо висновку, що основними науковими джерелами є дисертаційні дослідження на здобуття наукових ступенів кандидата та доктора юридичних наук, монографії, наукові статті, тези науковців як у галузі конституційного, адміністративного, кримінального, кримінально-процесуального процесу, кримінально-виконавчого та цивільного права України, так і зарубіжних держав. Більшість дисертаційних праць присвячена забезпеченню конституційних прав і свобод людини в Україні в цілому, а не окремо взятому праву людини на таємницю кореспонденції.

У залежності від напрямку дослідження наукові джерела можна угрупувати як такі, що присвячені питанням: 1) з'ясування та розкриття сутності і правової природи, концепції конституційного права на таємницю кореспонденції та телефонних розмов; 2) дослідження основних причин виникнення та генези його розвитку; 3) правового закріплення та узгодженості конституційної норми «права людини на таємницю кореспонденції та телефонних розмов» із нормами інших галузей права та нормами міжнародного законодавства, їх гармонізації; 4) обмеження права з визначених підстав, в тому числі

в умовах військового чи надзвичайного стану; 5) забезпечення досліджуваного права через удосконалення механізму системи забезпечення прав та свобод людини та громадянина в цілому, органами внутрішніх справ, прокуратури, іншими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та уповноваженим із прав людини (омбудсменом); 6) забезпечення права людини на таємницю кореспонденції та телефонні розмови в зарубіжних країнах. Пропозиціями науковців в основному є вирішення проблем невідповідності законодавства реальній правовій дійсності шляхом внесення поправок до діючого законодавства та прийняття нових спеціальних законів.

Зважаючи на плюралізм висловлених наукових думок щодо різних аспектів конституційного права людини на таємницю кореспонденції, можна зробити висновок, що його наукова доктрина на сьогодні перебуває на етапі формування. Враховуючи знаходження сучасного конституціоналізму на етапі європеїзації, перспективи розвитку напрямів доктринальних досліджень конституційного права людини на таємницю кореспонденції вбачаю у вивченні науковцями міжнародного досвіду, в тому числі і альтернативного європейському, з обов'язковим врахуванням реалій правової дійсності та рівня розвитку інформаційних технологій та телекомунікацій майбутнього.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України / Офіційний вісник України від 01.10.2010. Спеціальний випуск, стор. 15, стаття 2598 [текст]. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
2. Конституція УНР, прийнята 29.04.1918 року. Конституційні акти України, 1917-1920 рр.. Невідомі конституції України, К. : Філ. і соціологічна думка, 1992 р.
3. Конституція УРСР, 1937 [текст]. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1937.html>.
4. Конституція УРСР, 1978 [текст]. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1978.html>.
5. Бурылов А.В. Право на тайну переписки, телефонных переговоров, почтовых, телеграфных и иных сообщений в Российской Федерации: Конституционно-правовой анализ: автореф. дисс. на соиск. уч. степени к. ю. н. спец. 12.00.02-Конст.; Муницип. право /А.В. Бурылов; Науч. рук. В.А. Кочев; Пермский гос. ун-т. Кафедра конституционного и финансового права. Екатеринбург, 2003. 23 с.
6. Грошевий Ю.М. та Шило О.Г. Забезпечення права на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції при проведенні досудового розслідування злочинів / Ю.М. Грошевий, О.Г. Шило // Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. пр. Харків : Право, 2012. Вип. 23. С. 158–167.
7. Жетписов С.К., Алибаева Г.А. Частная жизнь и информационные технологии: опыт современного правового регулирования // Вестник КазНУ. Сер. юридическая. Вып № 3 (75). 2015. С. 123–128
8. Жилкин В.А. Перспективы и пути решения проблемы соблюдения права на тайну корреспонденции в контексте борьбы с преступностью в Финляндии // Журнал «Юридическая наука», Издательство : Некоммерческое партнерство Евразийский центр сравнительных исследований (Москва), Вып. № 3, 2015. С. 92–97.
9. Колісник В.П. Конституційне право України: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. В.П. Колісника та Ю.Г. Барабаша. Х. : Право, 2008. 416 с.
10. Пушкіна О.В. Конституційний механізм забезпечення прав людини і громадянина в Україні: проблеми теорії і практики / автореф. дис ... д. ю. н.: 12.00.02 / О.В. Пушкіна. Нац. юр. академія Укр. ім. Ярослава Мудрого. Харків., 2008. С. 8.
11. Савчин М.В. Конституційне право України: Підручник / відп. ред. проф., д. ю. н. М.О. Баймуратов. К. : Правова єдність, 2009. 1008 с.

12. Самотуга А.В. Особисті права і свободи людини у США та їх захист поліцією / автореф. дис. ... к. ю. н.: 12.00.02 / Одеська нац. юр. академія. Одеса, 2007. С. 4.

13. Токар Н.В. Право на таємницю кореспонденції і телефонних розмов як самостійне право людини: обґрунтування наукової концепції // Проблеми сучасного права. Адміністративне право і процес. № 1 (15). 2016, с.216–226.

14. Устименко Н.В. Таємниці особистого життя людини та їх цивільно-правова охорона // автореф. дис. к. ю. н.: спец. 12.00.03 / Н.В. Устименко. Нац. юр. акад. України ім. Я. Мудрого, Харків, 2001. С. 5.

15. Шагара Г.В. Конституционное право граждан на тайну телефонных переговоров и его ограничение уголовно-процессуальными средствами: дисс. ... к. ю. н.: спец. 12.00.02 «Конст.право; конст. и судебн. процесс; муницип. право»; 12.00.09 «уголовный процесс» / Г.В. Шагара. Москва, 2014. 188 с.

В статье исследованы основные доктринальные источники научных исследований конституционного права человека на тайну корреспонденции, телефонных разговоров, телеграфной и другой корреспонденции и его обеспечения путем анализа современного состояния и перспективы их развития в Украине.

Ключевые слова: тайна переписки, тайна телефонных разговоров, тайна корреспонденции, доктрина, доктринальные исследования.

The article examines the main doctrinal sources of scientific research on the constitutional human right to correspondence, telephone conversations, telegraph and other correspondence, and its provision by analyzing the current state and prospects for their development in Ukraine.

Key words: secret of correspondence, secret of telephone conversations, secret of correspondence, doctrine, doctrinal research.